

Deşt-i Kıpçak Coğrafyasında Bir Savaş Aleti Olarak Topuz**

The Mace as a Weapon of War in
the Geography of the Dasht-i Kipchak

*Perihan KARADEMİR**

Öz

Deşt-i Kıpçak coğrafyasında, savaş aletleri ve teçhizat kullanımı, devletin askerî gücünü pekiştirerek otoritesini sürdürmesinde ve toplum düzeninin sağlanmasında önemli bir rol oynuyordu. Bu silahlar yalnızca savaşlarda değil, aynı zamanda avcılık ve eğitim gibi hayatın diğer alanlarında da yaygın olarak kullanılıyordu. Bölgede hâkimiyet kurmuş Türk ve Moğol devletlerinde silah üretimi ve kullanımı, savaşta ve sosyal hayatta önemli bir yere sahipti. 13. ve 15. yüzyılda Deşt-i Kıpçak coğrafyasında ok, yay, kılıç, kalkan, balta, topuz (gürz, bozdoğan), bıçak gibi silahlar yaygın olarak kullanılmış ve bu çalışmada Altın Orda'nın silah kompleksinde yer alan vurucu silahlardan biri olan topuz üzerinde durulmuştur. Bu makale, yazılı kaynaklardan ve Rus arkeolojisinin çalışmaları sonucu oluşan geniş bir literatürden elde edilen bilgiler ışığında topuz kullanımını incelemektedir. Çalışmada topuz için kullanılan kavramlar, topuzun tarihsel gelişimi, silahın teknik özellikleri, topuzun kullanım amacı ve Altın Orda Devleti'nin silah teçhizatındaki yeri hakkında değerlendirmelere yer verilmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda, Altın Orda Devleti'nin geniş coğrafyasındaki arkeolojik kazılarda, topuzların farklı form ve çeşitlerde olduğu tespit edilmiştir. Demir, bronz ve kurşun gibi çeşitli malzemelerden yapılan bu topuzlar hem savaş aracı hem de sembolik nesneler olarak kullanılmıştır. Topuzların formlarındaki farklılıkların, Altın Orda'nın çok kültürlü

** Bu makale, Prof. Dr. Hayrunnisa Alan danışmanlığında hazırlanan “13. ve 15. Yüzyıl Deşt-i Kıpçak Sahasında Askerî Yapı ve Silahlar” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

* Arş. Gör., Milli Savunma Üniversitesi Fatih Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü. E-posta: pkarademir[at]msu.edu.tr, ORCID: 0009-0003-2286-0175.

Geliş Tarihi /Received: 17.01.2025

Kabul Tarihi/Accepted: 15.04.2025

yapısını yansıttığı ve silah tasarımında farklı askerî geleneklerden etkilendiği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Altın Orda Devleti, Deşt-i Kıpçak, Savaş Aleti, Topuz (Gürz), Vurucu Silahlar.

Abstract

In the Dasht-i Kipchak region, the use of weapons and equipment played a crucial role in strengthening the state's military power, maintaining its authority, and ensuring social order. In addition to waging warfare, these weapons were also used in other areas of daily life, such as hunting and military training. In the region dominated by Turkic and Mongol states, weapons production and use held significant importance both in warfare and in social life. From the 13th to 15th centuries, weapons such as arrows, bows, swords, shields, axes, maces, and knives were commonly used in the Dasht-i Kipchak region. This study focuses specifically on the mace, one of the striking weapons included in the military equipment of the Golden Horde. The article examines the use of the mace based on written sources and a wide range of literature generated from Russian archaeological studies.

The study includes evaluations of the terms used for the mace, its historical development, technical features, intended purpose, and its place within the military equipment of the Golden Horde. As a result of the research, it has been determined that archaeological excavations in the vast territories of the Golden Horde revealed various mace forms and types. These maces, crafted from diverse materials such as iron, bronze, and lead, served as both combat weapons and symbolic objects. The diversity in the forms of maces reflects the multicultural structure of the Golden Horde, indicating influences from various military traditions in weapon design.

Keywords: Dasht-i Kipchak, Golden Horde State, Mace, Striking Weapons, Weapons of War.

Giriş

Son yıllarda Türkiye’de ve dünyada askerî tarih üzerine yapılan çalışmalar artış göstermiş olup bu çalışmaların bir kısmı savaş incelemelerine, bir diğer kısmı ise askerî teşkilat ile ilgili askerî güç, askerî personel, istihbarat, ikmal ve iaşe, asker alma sistemi, askerî eğitim, disiplin vb. konulara ilişkin araştırmalara odaklanmaktadır. Askerî tarihin en önemli konularından biri olan orduların kullandığı silahlar ve teçhizat, yapılan çalışmalarda sıkça ele alınan başlıklardandır.

Bu çalışmalar kapsamında, askerî tarihin önemli bir dalını, orduların kullandığı silahlar ve teçhizat oluşturmaktadır. Bu bağlamda biz de bu çalışmamızda Altın Orda sahasında kullanılan silahlardan biri olan topuz üzerine odaklanacağız. Orta Çağ ordularında kullanılan silah ve teçhizatlar genel olarak fırlatma silahları, kesici, delici, vurmalı silahlar ile koruyucu teçhizatlar olmak üzere beş sınıfa ayrılabilir. Bu sınıflandırmada fırlatma silahlarından ok ve yay; kesici silahlardan kılıç, bıçak ve balta, delici silahlardan mızrak; koruyucu silahlardan miğfer, zırh ve kalkan; kuşatma aletlerinden ise mancınık üzerine literatürde çeşitli incelemeler, araştırmalar ve değerlendirmeler yer almaktadır¹. Buna karşın askerî tarih bağlamında Deşt-i Kıpçak sahasında silahlar

¹ T. Nejat Eralp, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 1993; Erkan Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2019; Erkan Göksu, “İslam Tarihinde Mancınıklar ve Mancınık Teknolojisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Antakiyat*, Sayı 2 (2019), c. 2, s. 159-175; *Tarihe Yön Veren Silah Kılıç*, ed. Tolga Akay ve Süleyman Tekir, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2019; Alptekin Yavaş, *Ortaçağ Temrenleri*, Ankara 2020; J. Özlem Oktay Çerezci, “Göktürk Dönemi Madeni Silahları”, *Akdeniz Sanat*, Özel Sayı (2019), c. 13, s. 447-500; Yaşar Çoruhlu, “Korunma Silahlarından Kalkan”, *İlgi Dergisi*, Sayı 60 (1990), s. 18-21; Tülin Çoruhlu, “Tasvirilere Göre Selçuklu Silahları ve Bu Silahların Osmanlılardaki Devamı”, *VI. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri*, Konya 1997, s. 49-69; M. Şinasi Acar ve Murat Özveri, “Osmanlı’da Savaş ve Spor Topuzları”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, Sayı 2 (2018), c. 19, s. 240-264; Ersin Teres, “Orta Türkçede ‘Zırh, Kalkan’ Anlamı Taşıyan Bazı Sözcükler”, *Turkish Studies*, Sayı 4 (2009), c. 3, s. 2112-2118. İbrahim Duman, *Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*, Selenge Yayınları, İstanbul 2020; İbrahim Duman, “Şâhnâme’de Yer Alan Zırh, Miğfer ve Kalkan ile İlgili Kayıtlar”, *Selçuklu Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Sayı 16 (2022), s. 163-176; İbrahim Duman, “Şâhnâme’de Yer Alan Mızrak, Balta ve Gürz ile İlgili Kayıtlar”, *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Sayı 7 (2022), s. 37-48; Tarkan Tuzcuoğulları, “Osmanlı Devleti’nde Topuz Kullanımı Üzerine Bir Araştırma”, *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, Sayı 4 (2022), s. 446-454.

konusunda yapılan çalışmalar sınırlıdır. Bu çalışmada, 13. ve 15. yüzyıllar arasında Deşt-i Kıpçak’a hâkim olan Altın Orda Devleti’nde topuzun kullanımına ilişkin genel bir çerçeve çizilmesi amaçlanmıştır.

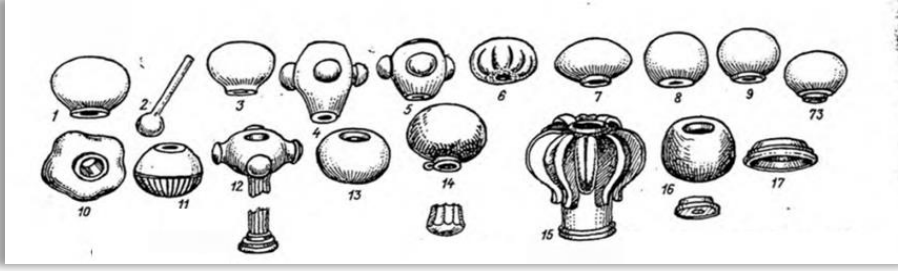
Topuz, yakın dövüşte, göğüs göğüse muharebelerde kullanılan, düşmanı yıpratma, zırhı delme ve düşmanı sersemletme gibi amaçlarla tasarlanmış, genellikle metalden yapılmış bir uç kısmı ile sap kısmı bulunan, farklı biçim ebatlara sahip vurmalı bir silah türüdür².

Topuzun kökeni, insanlık tarihinin eski ve basit silahlarından biri olan ahşap sopalara dayanmaktadır. Topuzun yapısı ve üretiminde kullanılan malzemeler zamanla değişime uğramış, antik dönem çizimlerinde ve diğer kaya oymalarında tasvirleri günümüze kadar gelmiş, uç ve sap kısmından oluşan basit ahşap sopalar ilkel silah örnekleri olarak kabul edilmiştir³. Bu temelde yapının geliştirilmesiyle, genellikle bir metreden uzun olmayan ve alt kısmında güçlü el kayışlarıyla donatılmış bir sap, sivri uçlarla kaplı metal, kurşun veya demirden yapılmış silindirik ya da küre şeklinde bir başlığa takılarak daha etkili ve ölümcül bir savaş silahına dönüştürülmüştü. Yapılan bu tasarım değişiklikleri topuzun sadece ham darbe gücüyle değil aynı zamanda zırhların dokusuna nüfuz edere dayanıklı zırhları kolayca delebilecek bir silah haline gelmesini sağlamıştı⁴.

² Tülin Çoruhlu, “Gürz”, *DİA*, c.14, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 327; İ.L. İzmailov, *Zashchitniki “Steny Iskandera”*, Tatarskoye knižnoe izdatel'stvo, Kazan 2008, s. 58.

³ A.K., Kuşkumbaev, “Kompleks udarnogo oruzhiya (palitsy, bulavy, kisteni) voinov Ulusa Dzhuchi”, *Voyennoye delo Ulusa Dzhuchi i yego naslednikov*, Astana 2012, s. 200.

⁴ Wandelin Boeheim, *Handbuch Der Waffenkunde*, Leipzig 1890, s. 359- 360. Wandelin Boeheim, zincir zırhı daha iyi delmek için 1280 civarında topuza delici sivri uçlar eklendiğini belirtmişti. Silaha darbe etkisinin yanı sıra delici özellik de kazandırılmıştı. Yeni bir tasarım kazandırılan bu silaha Almanca’da ‘Sabah Yıldızı’ anlamına gelen ‘Mongenster’ adı verilmişti. Bkz. Boeheim, *Handbuch Der Waffenkunde*, s. 359-360.

Resim 1: Avrasya bozkır bölgesinde bulunan ve m.ö. 3-2. yüzyıllara tarihlenen topuz örnekleri⁵

Topuzun Deşt-i Kıpçak bölgesinin bir bölümüne hükmeden Hazarlarda kullanıldığı ve Hazar ordusunda tercih edilen bir silah olduğu yapılan çalışmalarda ortaya konmuştur⁶. Hazarlar ile birlikte 8. yüzyılda Bulgarlar ve Doğu Avrupa'nın diğer bazı halkları arasında topuzun yayılmaya başladığı, önceki türlerden farklı topuz örneklerinin ortaya çıktığı ve 12. ve 13. yüzyıllarda ağır zırhlı süvarilerin yaygınlaşmasıyla topuzların yeniden ilgi görmeye başladığı düşünülmektedir⁷. Bu durum topuzun zırhlı hedeflere karşı etkili bir silah olarak kullanılmasının ve özellikle yakın dövüşte ağır süvarilerin artan rolünün bir sonucu olarak açıklanabilir. Bu bağlamda 13. yüzyılın ilk yarısında Moğolların, Deşt-i Kıpçak'ta ve Doğu Avrupa'da ağır zırhlı süvari birliklerini, zırhlı süvari birliklerine sahip rakiplerine karşı üstünlük sağlamak için ordusuna entegre ettiği ve bunun rakip orduların savaş stratejilerine karşı bir adaptasyon süreci olarak değerlendirilebileceği söylenebilir⁸.

Bu yaygınlaşma süreci, Batı ve Orta Doğu'daki askeri mücadelelerde de kendini göstermişti. 13. yüzyılda Eyyübiler ile Memlûkler üzerine IX. Louis'in düzenlediği Haçlı seferlerine katılan Fransız lordu Jean de Joinville'nin yazdığı hatıralarda, Türklerin savaş sırasında yakın dövüşte topuz kullandıklarına yer vermişti. Bu husus, Joinville hatıratında şöyle geçmektedir:

⁵ M.V. Gorelik, *Oruzhiye Drevnego Vostoka*, Nauka, Moskva 1993, s. 280.

⁶ İzmailov, *Zashchitniki "Steny Iskandera"*, s. 58.

⁷ İzmailov, *Zashchitniki "Steny Iskandera"*, s. 58.

⁸ Moğol ordusunda ağır süvari birliklerinin olup olmadığı ve rakiplerinden etkilenecek ordusunda ağır süvari birliklerine yer verdiğine dair değerlendirmeler için bkz. M. V. Gorelik, "Mongol'skaya latnaya konnitsa i yeye sud'by v istoricheskoy perspektive", *In Voennoe delo Zolotoy Ordı: Problemy i perspektivy izucheniya*, Kazan 2011, s. 47-58.

“Bu sırada Türkler kralın diğer birliklerini kılıç ve topuzla kesip biçerek geriye doğru püskürttüler ve onları da kralın birlikleri ile nehre doğru geri çekilmeye mecbur ettiler.”⁹ Ayrıca hatıratta, “Olayı görenlerin bize anlattıklarına göre, dört Türk yerde yatmakta olan Lord Valter’e geldi ve o yerde iken kendisine gürzleri ile vurdular.”¹⁰

Zırh kullanımının savaş meydanlarında yaygınlaşması, topuzun stratejik önemini daha da arttırmıştı. Zırhları delebilecek güçlü bir darbe silahı olarak topuz, özellikle zırhla korunan ağır süvarilere karşı etkili olmuştu. Boenheim tarafından hazırlanan 1890’da yayınlanan silah ansiklopedisinde, topuzun 13. yüzyıldan önce Tatar kökenli bir silah olarak benimsendiği ve zırhlı ağır süvarilere karşı daha uygun bir savaş aleti olarak kullanıldığı ifade edilmiştir¹¹. Buna karşı olarak 13. yüzyıldan önce yalnızca Tatarlar arasında değil, 11. yüzyılda Büyük Selçuklu Devleti’nin ordusunda da topuzların kullanıldığı ve “gürz-dârân” ve “debbûs-dârân” gibi topuzla donatılan özel birliklerin oluşturulduğu bilinmektedir¹².

1. Topuz Kavramı

Göğüs göğüse muharebelerde düşmanı etkisiz hale getirmek için kullanılan, sert darbelerle zırh delme ve düşmanı sersemletme işlevi gören, yakın dövüş silahı kavramına karşılık Türkçe’de topuz, “bozdoğan”¹³ ve “gürz” olarak da adlandırılmıştır. Ancak Türk dilinin

⁹ Jean de Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları*, çev. Cüneyt Kanat, Vadi Yayınları, Ankara 2002, s. 109-110

¹⁰ Jean de Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları*, s. 93.

¹¹ Boenheim, *Handbuch Der Waffenkunde*, 362. Boenheim Macarların topuzu Türklerden ve Tatarlardan benimsediğini, 15. yüzyılda ise Hırvatlar ve Bohemyalılar arasında doğuya özgü biçimlerde topuzların yaygın olarak görüldüğünü de belirtmiştir. Ayrıca ansiklopedide Türklerin topuzlarla silahlandığı ve Türk topuzlarının çoğunlukla metalden yapıldığı, küre veya armut biçimli baş kısımlarına sahip olduğu bilgisine yer verilmiştir. Bkz. Boenheim, *Handbuch Der Waffenkunde*, s. 362-363.

¹² Erkan Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, s. 215

¹³ Bozdoğan Türkçe bir kökenli bir kelime olup, Osmanlı döneminde sıkça kullanılan bir topuz türüdür. Yapısal olarak, sapının baş kısmına çiviler eklenmiş bir tasarıma sahiptir. Reşat Ekrem Koçu İstanbul Ansiklopedisinde bozdoğan maddesinde şu şekilde geçmektedir: “Bozdoğan eski cenk aletlerinden, yakından kullanılır ve elde tutularak hasmın üstüne savrulup indirilir. Gürzün Türkçe adı, sahibinin pençesine ve bâzu

tarihine ışık tutan başlıca metinlerden biri olan Kaşgarlı Mahmud'un *Divân-ü-Lügati't-Türk*' adlı eserinde "topuz" veya "gürz" ifadelerine rastlanmamıştır¹⁴. Bunun yerine sözlükte "çomak" kelimesi yer almakta olup, bu kavram asa veya değnek anlamında kullanılmıştı. Ancak çomağın yalnızca ağaçtan değil demirden de yapılabilirdiği ve bir tür silah olarak işlev gördüğü düşünülmektedir¹⁵. Ayrıca, çomak insanları yaralamaya veya dövmeye yarayan bir alet olarak da tanımlanmıştır.

Türkçe kelime hazinesi içinde "topuz" ve "gürz" terimlerinin kullanımına dair kapsamlı bilgiler ise Zemahşerî (ö. 1144) tarafından kaleme alınan *Mukaddimetü'l Edep*'te¹⁶ yer almaktadır. Bu eserde Türkçe "çomak" ve Farsçadan Türkçeye geçen "gürz" kelimeleri yer almakla birlikte topuzun Moğolca karşılığı ise "bula'u" olarak ifade edilmiştir¹⁷. Ortaçağ'da Moğolca'da topuzun bir diğer ismi ise "gulda" olarak biliniyordu¹⁸. Sözlükte ayrıca Türkçe "yığaç-çomak" adıyla ağaç sopa anlamında bir silah ismi daha yer almakta olup, bu silahın Moğolca karşılığının "modun bula'u" olduğu belirtilmiştir¹⁹. A. K. Kuşkumbayev, *Mukaddimetü'l Edep*'e dayanarak ordu silah ve teçhizatlarında gürzün yanı sıra ahşap (tahta) sopaların varlığına dikkat çekmiştir. Yazar, topuz (gürz) ile ahşap sopanın aynı savaş aleti olmadığını ve Doğu kaynaklarında bu iki silahın net bir şekilde birbirinden ayrıldığını

kuvvetine göre en hafifi üç okka ağırlığında demir bir baş, topuz, gülle ile bir saptan ibarettir. Sapı da demirden yekpare yahud sapı demir veya ağaçtan ayrı yapılmış olup başına, güllesine sonradan takılmış; yakut baş, gülle kısmı demir veya ağaç sapına demir bir zincirle rabt edilmiş olanları da vardır." Daha fazla bilgi için bkz. Reşat Ekrem Koçu, "Bozdoğan", *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 6, İstanbul 1963, s. 3060.

¹³ *Dedem Korkudun Kitabı*, yay. haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 2007, s. 56. Diğer gürz ifadeleri için bkz. s. 60, 61,

¹⁴ Kaşgarlı Mahmud, *Divânu Lugâti't-Türk*, Kaşgarlı Mahmud, *Divânu Lugâti't-Türk*, çev. Mustafa S. Kaçalın, yay. haz. Mehmet Ölmez, İstanbul 2021, s. 163; Erkan Göksu, *Divân-ü-Lügati't-Türk* ile birlikte *Kutadgu Bilig*' de de gürz veya topuz ile ilgili herhangi bir kayda rastlanmadığını söyler. Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, s. 213.

¹⁵ Erkan Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, s. 219.

¹⁶ Sözlük hakkında bilgi için bkz. Ahmad Shafiq Shafi, *Mukaddimetü'l-Edeb'in Çağatayca ve Moğolca Sözcükleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2022.

¹⁷ Shafi, "Mukaddimetü'l-Edeb'in Çağatayca ve Moğolca Sözcükleri", s. 44.

¹⁸ Kuşkumbayev, "Kompleks udarnogo oruzhiya (palitsy, bulavy, kisteni) voinov Ulusa Dzhuchi", s. 202.

¹⁹ Shafi, "Mukaddimetü'l-Edeb'in Çağatayca ve Moğolca Sözcükleri", s. 44.

özellikle vurgulamıştır²⁰. Türk diline dair önemli kaynak türlerinden bir olan destanlarda da topuz kavramına karşılık gelen ifadeler yer almaktadır. Altın Orda sahasının önemli figürü olana Emir Edige'nin maceralarını anlatan Edige Batır destanında, topuz kavramına karşılık “sukmar”²¹ kelimesi geçmektedir: “*Sukmar kulda bulganda, eyelep selem bermemen! Gürz kolda oldukça eğilip selam vermem.*”²² Burada topuzun bir güç simgesi ve aynı zamanda etkili bir silah olarak kullanıldığı açıkça görülmektedir.

Topuz kavramına ilişkin farklı tanımlamalar Türk edebiyatının destansı anlatılarından biri olan *Dede Korkut Kitabı*'nda da karşımıza çıkmaktadır. Eserde *gürz* kelimesi, topuzun güçlü ve etkili bir savaş silahı olarak betimlenmesine olanak sağlamaktadır. Metinde geçen “*Altı perli gürzile depesine katı tuta urdu, çaldı, canın cehenneme saldı...*” *gürzün* (topuzun) savaş alanındaki kullanımına güçlü bir örnek sunmaktadır²³. Metnin pek çok yerinde “altı perli gürz” ifadesi, *gürzün* altı kanatlı veya altı dilimli bir yapıya sahip belirli bir silah tipini tanımlamaktadır²⁴.

Bozdoğan kavramı Deşt-i Kıpçak coğrafyasında, Türkistan ve Anadolu'da kullanılmıştır. Bozdoğan başı, demirden yapılmış ve altı ya da daha fazla dilimli, küçük ve hafif bir tasarıma sahiptir²⁵. Ayrıca bozdoğanlar topuzun yuvarlak küre biçiminden geliştirilmiş olup, baş kısmı prizmatik karakterli şekiller, kıvrımlar veya dikey olarak uzanan dilimlerden oluşmaktadır²⁶. Küçük ve hafif olmasına rağmen, dilimle ve kenarlı yapısı sayesinde bu silah güçlü bir darbe etkisi oldukça yaratıyordu²⁷.

²⁰ Kuşkumbaev, “Kompleks udarnogo oruzhiya (palitsy, bulavy, kisteni) voinov Ulusa Dzhuchi”, s. 202.

²¹ Kazak Türkçesinde’de “şokpar” olarak ifade ediliyor. Şokpar, başı ve sapı tek parça olarak ağaçtan yapılan vurucu bir silah olarak adlandırılır. Bkz. K. S. Akhmetzhan, *Qazaqtyñ дәstürli қару-жарағһының этнографиясы*, Almatykitap baspasy, Almatyn 2006, s. 125-126.

²² *Edige Batır Destanı*, yay. haz. Göksel Öztürk, VakıfBank Kültür Yayınları, İstanbul 2023, s. 96.

²³ *Dedem Korkudun Kitabı*, 56. Diğer *gürz* ifadeleri için bkz. s. 60, 61, 124, 137, 141, 163, 181. Erkan Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, s. 213

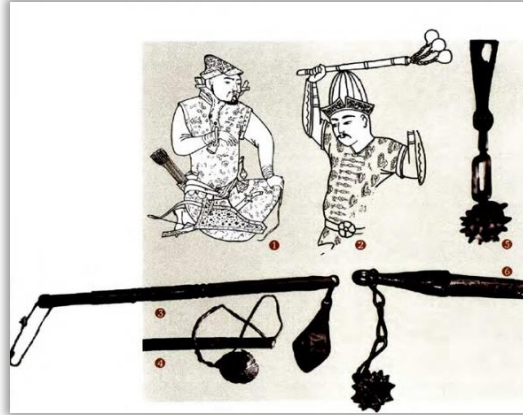
²⁴ Arslan Ergüç, “Dede Korkut Kitabı’nda Silah: Silah Çeşitleri ve Silahla ilgili Sözler Lügatçesi”, *Türk Kültürü*, Sayı 46 (Ağustos 1966), s. 893.

²⁵ Akhmetzhan, *Qazaqtyñ дәstürli қару-жарағһының этнографиясы*, s. 126

²⁶ Tülin Çoruhlu, “Gürz”, s. 327.

²⁷ Akhmetzhan, *Qazaqtyñ дәstürli қару-жарағһының этнографиясы*, s. 126.

Kaynaklarda topuz, gürz, bula'u, bozdoğan gibi kelimelerle karşımıza çıkan vurucu silahlar, farklı dönemlerde farklı kavramlarla ifade edildiğini söyleyebiliriz. Bu terimler arasında özellikle “topuz” ve “gürz” kavramları, aynı anlama gelse de yapısal özellikleri bakımından bazı farklılıklar taşımaktadır. “Gürz” kavramı genellikle uzun saplı ve ağır başlı silahlar için kullanılırken, “topuz” daha hafif ve kısa saplı silahları ifade etmektedir²⁸. Benzer şekilde kaynaklarda “Sukmar” veya “çokmar” şeklinde geçen Kazak Türkçe’sinde “şokpar” olarak adlandırılan başı ve sapı yekpare ağaçtan yapılan silah türü de vurucu silahlar arasında yer almaktaydı. Ayrıca bu silahın daha gelişmiş şekli ise, şokparın başına deri kayış veya demir zincirden bir boyunluk eklenip, alt kısmına metalden yapılmış bir ağırlık (uç) bağlanarak sap kısmına monte edilen türüdür²⁹.

Resim 2: Kazak Şokparları (19.Yüzyıl)³⁰

2. Topuzun Kullanım Amacı ve Taşınma Biçimi

Topuz hem piyade hem atlı savaşçılar tarafından göğüs göğüse çarpışmalarda düşmanın vücuduna ve kafasına etkili fizikî darbeler vurmak için kullanılan bir silahtı. Literatürde topuzla ilgili yaygın kanı, bu silahın daha çok piyadeler tarafından kullanıldığı yönündedir. Federov Davydov bu silahın göçebeler tarafından nadiren kullanıldığına dair

²⁸ Nejat Eralp, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar*, s. 46.

²⁹ Akhmetzhan, *Qazaqtyñ дәstürli қару-јарағһynyñ etnоғрағһyası*, s. 128.

³⁰ Akhmetzhan, *Qazaqtyñ дәstürli қару-јарағһynyñ etnоғрағһyası*, s. 131.

iddiada bulunmaktadır³¹. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi topuz, çok eski çağlardan beri süvariler arasında da yaygın bir şekilde kullanılmakta olup, özellikle 13. yüzyıldan itibaren yaygın olarak kullanılmaya başlandığı ve 14. yüzyıldan sonra süvarilerin teçhizatında vazgeçilmez bir silah haline geldiği bilinmektedir³². Topuz hem piyade hem de süvariler tarafından doğrudan darbe yoluyla zırhlı savaşçıları etkisiz hale getirme işlevini görüyordu³³. Zırhlı delebilmeye özelliği düşmanın sarsılmasını, yaralanmasını veya öldürülmesini sağlayabiliyordu³⁴.

Savaşçıların topuzları taşıma biçimi, savaş alanındaki rollerine ve ihtiyaçlarına göre değişiyordu. Piyadeler ahşap ve hafif topuzları bellerine sarılı kuşak veya kemerlerine sokulmuş şekilde taşırken, süvariler ise zırh parçalama amacıyla demirden yapılmış ve diken eklenmiş topuzları eyerlerinin sol tarafına asarak taşıyorlardı³⁵. Bu farklı taşıma biçimleri topuzların kullanım alanlarına göre yapısal tasarımlarında farklılıklar olduğunu göstermektedir. Piyadeler hareket kabiliyetini arttırmak ve yakın dövüşte hızlı ve etkili olmak amacıyla hafif topuzları tercih ediyorlardı. Süvarilerin demirden yapılmış diken eklenmiş topuzlarla teçhiz edilmesi ise düşmanın savunma teçhizatını etkisiz hale getirmek amacıyla tasarlandıklarını göstermektedir. Süvarilerin kullandığı topuzlar, saplarının baş kısmına mafsallı görevi gören demir bir halka ile bağlı olarak da kullanılıyordu. Resim 3'te gösterilen uzun bir sapa halka vasıtasıyla bağlanan bu tipteki topuzlara Altın Orda sahasında da genel olarak rastlanmıştır³⁶.

³¹ G.A. Fedorov-Davydov, *Kochevniki Vostochnoy Evropy pod vlast'yu zolotoordynskikh khanov*, Arkheologicheskie pamyatniki, Izdatel'stvo Moskovskogo Universiteta, Moskva 1996, s. 32.

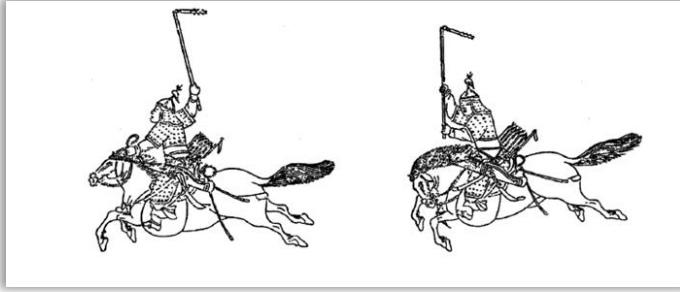
³² Boenheim, *Handbuch Der Waffenkunde*, s. 358.

³³ A.N. Kirpichnikov, *Drevnerusskoe oruzhie: Kopya, sulitsy, boevye topory, bulavy, kistenі IX–XIII vekov*, Izdatel'stvo Nauka, Moskva 1966, s. 50.

³⁴ İzmailov, *Zashchitniki "Steny Iskandera"*, s. 58.

³⁵ Çoruhlu, "Gürz", s. 327-328.

³⁶ Altın Orda sahasında süvariler tarafından kullanılan bu tarz topuzlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yu.A. Kuleshov, "Boevye tsepy v komplekse vooruzheniya Zolotoy Ordı", *Zolotoordynskoe obozrenie*, No. 1, (2019), s. 37-54.

Resim 3: Süvarilerin topuz kullanma teknikleri
(*Muye Dobo Tongji* adlı *Kore Savaş Sanatları İncelemesi*'nden)³⁷

Topuz, askerlerin yaygın olarak kullandığı silahlar arasında yer alan bir savaş aleti olmanın dışında, ordu hiyerarşisinde farklı anlamlara da sahipti. Topuz hükümdarların ve üst düzey komutanların güç simgesi olarak önemli bir değer taşıyordu³⁸. Ayrıca topuz devletler arası diplomatik ilişkilerde ve hükümdarlar arasındaki güç ve prestij simgesi olarak önemli bir hediyeleşme aracıydı. Kıymetli malzemelerle süslenmiş ve ustalıkla işlenmiş topuzlar, hükümdarların itibarını yücelten sembolik hediyeler olarak takdim edilirdi. Buna örnek olarak Memlûk Devleti hükümdarı Baybars'ın Berke Han'a gönderdiği hediyeler arasında, İbn- Abdüzzahir'in yazdığı hediye listesinde "*Altın kaplı, uçları demirden olan topuzlar*" zikredilmişti³⁹. Aynı şekilde Rükneddin Baybars'ın Baybars Tarihi eserinde Memlûkler'den Altın Orda'ya gönderilen hediyeler arasında altın kaplı topuzlar bulunuyordu⁴⁰. Bu değerli ve süslemeli topuzların, hükümdar ve saray çevresine hitap eden prestijli hediyeler olduğu anlaşılmaktadır.

3. Altın Orda Teçhizatında Topuzun Yeri ve Formları

13 ve 15. yüzyıllar arasında Deşt-i Kıpçak'ın siyasî hâkim gücü olan Altın Orda Devleti gelişmiş bir silah kompleksine sahipti. Bu silahlar arasında orduda kullanılan topuz gelmekteydi. 13. ve 15. yüzyıllar arasında hanedanların hemen hepsinde kullanıldığı tespit edilen topuzun Moğollar tarafından da kullanıldığı bilinmektedir. Nitekim Marco Polo

³⁷ Kuleshov, "Boevye tsepy v komplekse vooruzheniya Zolotoy Ordy", s. 41.

³⁸ Boenheim, *Handbuch Der Waffenkunde*, 362.

³⁹ W.De Tiesenhausen, *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, çev. İsmail Hakkı İzmirli, Maarif Matbaası, İstanbul 1941, s. 125-126.

⁴⁰ W.De Tiesenhausen, *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, s. 162.

süvari ağırlıklı ordu yapısına sahip Moğolların kullandığı silahlar arasında demir topuzların bulunduğunu belirtmiş⁴¹ ve savaş esnasında Moğol askerlerinin okları tükendiğinde yaylarını kılıflarına yerleştirip kılıç ve topuz kullanarak düşmanlarına şiddetli darbeler indirdiklerini aktarmıştı⁴². Moğol İmparatorluğu ordusunda yaygın olarak kullanılan topuz, 13 ve 15. yüzyıllarda Altın Orda Devleti'nin askerî teçhizatında farklı türleriyle önemli bir vurucu silah olarak yer almıştı⁴³. Yukarıda üzerinde durduğumuz üzere topuzun farklı isimlerle sözlüklerde ve destanlarda yer alması ve devletlerarası diplomatik ilişkiler sırasında elçilerin kaleme aldıkları raporlarda bu silaha sıkça atıfta bulunulması, onun Altın Orda coğrafyasında önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, Altın Orda dönemine ait, 13 ve 14. yüzyıllara tarihlendirilen, demir üzerine altın ve gümüş kakma tekniğiyle yapılmış, uzunluğu 10,2 cm, genişliği 8,2 cm, silindirik soket çapı 4,0 cm olan altı perli topuz⁴⁴ oldukça önemlidir. Yurçenko, *Moğol İmparatorluğu'nun Elitleri* adlı çalışmasında Resim 2'de gösterilen altın ve gümüş kakmalı topuzun Memlükler'in armasıyla süslendiğini ve Altın Orda aristokrasisinin önde gelen temsilcilerinden birine ait bir egemenlik ve güç sembolü olarak kullanıldığını söylemektedir⁴⁵. Ayrıca topuzun 13 ve 14. yüzyılda, Altın Orda'nın batıdaki coğrafi sınırlarından biri olan Moldova'da bulunmasının Altın Orda'nın sağ kanadındaki askerî aristokrasisinin önemli bir temsilcine işaret ettiğini belirtmiştir⁴⁶.

Altın Orda döneminin en önemli edebî metinlerinden biri olan *Edige Batır* destanında yukarıda da bahsedildiği gibi topuz manasına gelen “çokmar (sukmar)” kelimesi geçmektedir. Destanda “altı batman çukmar”⁴⁷ ifadesiyle anılan bu silah, sert ağaç köklerinden yapılan bir topuz olarak tanımlanmıştır⁴⁸. Destanda, vurucu kısmı ahşap olan

⁴¹ *Travels of Marco Polo*, ed. Thomas Wright, George Bell & Sons, Londra 1886, s. 133, 454.

⁴² *Travels of Marco Polo*, s. 455.

⁴³ Kuşkumbaev, “Kompleks udarnogo oruzhiya (palitsy, bulavy, kisteni) voinov Ulusa Dzhuchi”, s. 210.

⁴⁴ Topuz 1984 yılında Moldova'nın Taraklia ilçesine bağlı Balabanu köyü çevresinde yapılan arkeolojik kazılar sırasında bulundu.

⁴⁵ A.G. Yurchenko, *Elita Mongol'skoy imperii: Vremya prazdnikov, vremya kazney*, Evraziya, Sankt-Peterburg 2013, s. 87.

⁴⁶ Yurchenko, *Elita Mongol'skoy imperii: Vremya prazdnikov, vremya kazney*, s. 375.

⁴⁷ *Edigey Destanı*, Haz. Rüstem Sulti, Türksoy Yayınları, Ankara 1998, s. 179.

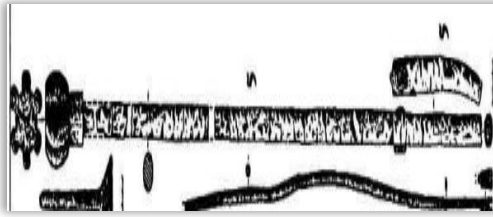
⁴⁸ *Edigey Destanı*, s. 192.

topuzlardan bahsedilmesi, Altın Orda teçhizatında 14. yüzyılın sonları ve 15. yüzyılın başlarında altı vurucu kısma sahip topuzların yaygın bir şekilde kullanıldığını düşündürmektedir.

Resim 4: Altın Orda dönemine ait topuz (şepser) ve topuzun üstten görünümü⁴⁹

Benzer şekilde İlhanlı döneminin en önemli yazılı kaynağı olan *Camii't-Tevarih*'te de topuz ile ilgili ayrıntılar yer almaktadır. İlhanlılarda askerî işlerin düzenlenmesi, sefere gidiş ve birliklerin konumlandırılmasıyla ilgili altın tamgalar içeren yarlıklardan bahsedilmektedir. Bu tamgaların üzerinde bir yay, topuz ve kılıç resmi yer almaktaydı⁵⁰. Topuzun tamgalarda tasvir edilmesi, Türk-Moğol ordularının askerî teçhizatında bu silahın önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

Resim 5: Altın Orda dönemine ait yüksek sosyal sınıfa mensup bir askerın mezarından çıkan bir topuz⁵¹

⁴⁹ Yurchenko, *Elita Mongol'skoy imperii: Vremya prazdnikov, vremya kazney*, s. 262.

⁵⁰ *Sobranie letopisey Rashid-ad-Dina*, Tom: 3, Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, Moskva 1946, s. 276.

⁵¹ P. Tolochko, *Kochevye narody stepy i Kievskaya Rus*, Aletya, Sankt-Peterburg 2003,

Yazılı ve sözlü kaynaklardaki bilgiler arkeolojik bulgularla da desteklenmektedir. Arkeolojik çalışmalar Altın Orda'nın teçhizatında topuzun varlığına ilişkin önemli kanıtlar ortaya koymuştur. Aşağı İdil bölgesinde yapılan kazılarda topuz uçlarına rastlanmıştır. Bölgenin askeri envanteri üzerine çalışan Vorontsov az sayıda topuz ucunun bulunmasının Altın Orda'nın vurucu silahlarının tipolojisini oluşturmayı zorlaştırdığını belirtmiştir. Çalışmada, incelenen topuz örneklerinin çoğunun bronzdan yapıldığı ve dört, altı veya sekiz vurucu çıkıntıya sahip olduğu vurgulanmıştır⁵². Ayrıca Aşağı İdil bölgesinde bulunan tüm topuz örnekleri, vurucu çıkıntı sayısına göre gruplara, vurucu kısmın (tepe kısmının biçimine göre) şekline göre tiplere ayrılmıştır⁵³.

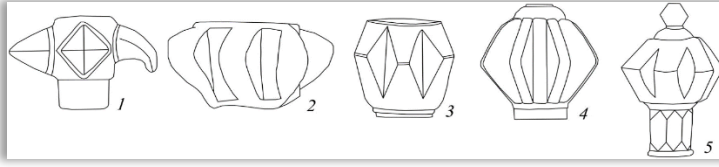
Bu sınıflandırmaya göre topuzlar; sekiz kenarlı, altı kenarlı ve dört kenarlı olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Birinci grupta yer alan sekiz kenarlı topuzlar, kendi içinde iki tipe ayrılmaktadır. Birinci tip topuz ucu resim 6'de 4 numaralı çizimde gösterilen sekiz çıkıntılı ve uzun silindirik bir yapıya sahiptir. Topuzun alt kısmı kabzanın yerleştirilmesi için geniş bir yapıda imal edilmiş olup, kabzanın yerleştirildiği üst kısmın çapı alt kısmına göre daha küçüktür. Ayrıca topuzun alt kısmında, ucun kabzaya sabitlenmesini sağlamak amacıyla yuvarlak bir delik açılmıştır. Arkeolojik ölçümlere göre topuz ucunun en büyük yüksekliği 64 mm, en büyük çapı 35 mm, kabza deliğinin çapı 22 mm, topuz başının çeper kalınlığı 3-4 mm olarak tespit edilmiştir⁵⁴.

s. 153. 14. yüzyıla tarihlendirilen Ukrayna'nın Herson bölgesinde Kairka köyü yakınlarında bulunan Altın Orda dönemine ait yüksek sosyal sınıfa mensup bir askerın mezarından çıkan bir topuz örneği. Bkz. Tolochko, *Kochevye narody stepey i Kievskaya Rus*, s. 153.

⁵² I.A. Vorontsov, "Predmety udarnogo vooruzheniya zolotoordynskogo vremeni s territorii Nizhnego Povolzh'ya", *Voyennoye delo Zolotoy Ordy: problemy i perspektivy izucheniya*, Kazan 2010, s. 59.

⁵³ I.A. Vorontsov, "Organizatsiya voennogo dela Zolotoy Ordy (po materialam Nizhnego Povolzh'ya)", *Kandidata istoricheskikh Nauk, Volgogradskiy Gosudarstvennyy Universitet*, 2006, s. 98.

⁵⁴ Vorontsov, "Predmety udarnogo vooruzheniya zolotoordynskogo vremeni s territorii Nizhnego Povolzh'ya", s. 59.

Resim 6: Aşağı idil bölgesinde bulunan topuzların sınıflandırılması⁵⁵

Birinci grubun ikinci tipinde yer alan topuzun vurucu kısımları üçgen şeklindedir. Resim 6'daki 5 numaralı çizimde gösterilen bu topuz ucu, döküm metoduyla imal edilmiş olup, sekiz adet üçgenimsi çıkıntıya sahiptir⁵⁶. İkinci grupta, altı kenarlı topuzlar iki tipe ayrılmıştır. Resim 6'daki 2 numaralı çizimde gösterilen birinci tipte, topuzun vurucu çıkıntıları yuvarlak şekilde tasarlanmıştır. Bu tipteki topuzların ölçüleri; en büyük yüksekliği 30 mm, en büyük çapı 35 mm, kabza deliğinin çapı 20 mm olarak belirlenmiştir. İkinci gruptaki ikinci tip topuzlarda ise vurucu çıkıntılar köşeli olup, uç kısmı silindirik yapıdadır. Resim 6'daki 3 numaralı çizimde bu tipe ait bir topuz örneği görülmektedir. Bu tipteki topuzların maksimum uzunluğu 50 mm, genişliği 50 mm ve kabzayı sabitlemek için bulunan deliğin çapı 25 mm olarak ölçülmüştür. Üçüncü grupta dört kenarlı topuzlar yer almakta olup, bu grupta yalnızca bir tip mevcuttur. Resim 6'daki 1 numaralı çizimde gösterilen bu topuz, dört kenarlı kare bir yapıya sahiptir. Topuzun üç kenarında bulunan vurucu çıkıntılar, elmas şeklinde bir temele sahip piramit formundadır. Dördüncü vurucu çıkıntı ise 20 mm uzunluğunda (tabandan itibaren) ve tabanda 15 mm genişliğinde bir gaga şeklinde tasarlanmıştır. Topuz ucunun uzunluğu 40 mm, genişliği 55 mm'dir. Ahşap sapın takılabilmesi için topuzun üst kısmında 17 mm, alt kısmında ise 20 mm çapında bir delik bulunmaktadır⁵⁷. Altın Orda'nın yerleşim yerlerinde bulunan topuzlar arasında en dikkat çekici olanı, gaga şeklinde çıkıntıya sahip topuzdur. Türk-Moğol vurucu silah kategorisinde sıkça görülen topuz uçlarından yapısal olarak farklılık gösteren bu tasarım, benzersiz bir form sunmaktadır. Bu tasarımın kökenleri hakkında Vorontsov, gaga biçimli topuzun Altın Orda coğrafyasında ortaya çıkışı ve gelişiminin, eski Rus

⁵⁵ Vorontsov, "Predmety udarnogo vooruzheniya zolotoordynskogo vremeni s territorii Nizhnego Povolzh'ya", s. 59.

⁵⁶ Vorontsov, "Predmety udarnogo vooruzheniya zolotoordynskogo vremeni s territorii Nizhnego Povolzh'ya", s. 60.

⁵⁷ Vorontsov, "Predmety udarnogo vooruzheniya zolotoordynskogo vremeni s territorii Nizhnego Povolzh'ya", s. 60.

ve Bulgar askerî teknik gelenekleriyle ilişkilendirilmesi gerektiğini belirtmektedir⁵⁸. Bu bağlamda Altın Orda'nın yerleşim yerlerinde bulunan topuz örneklerinin kökeni ve gelişimi konusunda literatürde farklı görüşler mevcuttur. A. N. Kirpichnikov ve G. N. Belorybkin gibi araştırmacılar, Altın Orda topuzlarının üretiminde eski Rus ve Bulgar askerî unsurlarının etkili olduğunu savunurken, M. V. Görelük ve Y. S. Khudyakov ise bu silahların Türkistan kökenli olduğunu ileri sürmektedir. Buna karşılık, E. I. Narozhny ve E. Y. Chakhkiev gibi araştırmacılar Altın Orda ordusunda kullanılan topuzların Memlükler aracılığıyla Mısır'dan yayıldığını ileri sürmektedir⁵⁹. Altın Orda'nın vurucu silahlarının gelişiminde Orta Doğu, Türkistan ve Eski Rus ve Bulgar askerî geleneklerinin etkili olduğu literatürde yaygın bir görüş olarak kabul edilmektedir.

Resim 7: Altın Orda dönemine ait bozdoğan başı (14 ve 15. yüzyıl)⁶⁰

Arkeolog Yuri Kuleşov *Altın Orda Teçhizatında Savaş Zincirleri* adlı makalesinde, Altın Orda'nın hâkim olduğu coğrafyadaki çeşitli bölgelerde yapılan kazı çalışmalarında bulunan 14 tane topuz örneğini inceleyerek arkeolojik materyalleri kategorize etmiştir. Makalede topuzun Doğu Asya, Türkistan Altın Orda'daki kökenlerine dikkat çekmektedir. Rusça'da боевые цепи⁶¹ olarak adlandırılan ve Altın Orda

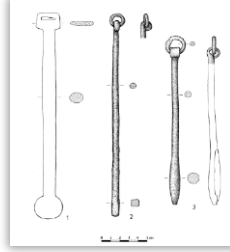
⁵⁸ Vorontsov, "Predmety udarnogo vooruzheniya zolotoordynskogo vremeni s territorii Nizhnego Povolzh'ya", s. 60.

⁵⁹ Vorontsov, "Predmety udarnogo vooruzheniya zolotoordynskogo vremeni s territorii Nizhnego Povolzh'ya", s. 61.

⁶⁰ Akhmetzhan, *Qazaqtyñ дәstürli қару-жарағһының этнографиясы*, s. 130.

⁶¹ Rusça'da цеп (tsep) kelimesi tahılları başaklarından ayırmak için kullanılan elle çalıştırılan bir tarım aletini ifade eder. Боевые цепи'de ise adını bu tarım aletinden almıştır. Bu silah aslında tarımda kullanılan, sapları tahıllardan ayırmaya yarayan sopanın ucuna zincirle bağlanan bir savaş aleti olarak ortaya çıkmıştır.

coğrafyasında bulunan günümüze kadar ulaşan 14 tane topuz örneğini inceleyen makale, silahın Doğu Asya, Türkistan, Batı Avrupa ve Altın Orda'daki (Deşt-i Kıpçak bölgesindeki) kökenlerine dikkat çekmektedir. Aşağıda bu 14 buluntudan sadece üç görsel sunulmuş olup, topuzların teknik özelliklerine dair örnek oluşturmaları amaçlanmıştır⁶².

Resim 8: Topuz örnekleri⁶³

Resim 8'de 1 numaralı figürde gösterilen topuz, dövme demirden yapılmış, çubuk şeklindedir. Topuzun üst kısmında dikdörtgen şeklinde bir delik bulunurken, alt kısmı küre şeklinde bir vurucu kısma sahiptir. Topuzun toplam uzunluğu ise 250 mm, vurucu kısmın uzunluğu ise 35 mmdir. Resim 8'de 2⁶⁴ numaralı figürde gösterilen topuzda da dövme demirden yapılmış olup alt kısma doğru kademeli olarak genişleyen bir yapıya sahiptir. Topuzun toplam uzunluğu 235 mm, buluntunun ağırlığı 75 gr'dır. Resim 8'de 3 numaralı figürde gösterilen topuz, dövme demirden yapılmış çubuk şeklinde olup alt kısmı elipsoit (elipsoidal) biçimde tasarlanmıştır. Topuzun toplam uzunluğu 190 mm, vurucu kısmının uzunluğu 57 mm, ağırlığı ise 94 gr'dır⁶⁵.

Yukarıda yer alan üç topuz buluntusuna dayanarak, Altın Orda savaş gereçlerinin gelişmiş teknik yapısını, zengin dövme demir işçiliğini ve işlevsel tasarımını görebilmemiz mümkündür. Bu teknik ve yapısal özellikler, savaş aletlerinin etkinliğini arttırmak amacıyla farklı tasarımların geliştirilmesine olanak sağlamıştır. Ayrıca, diğer topuz buluntuları genel olarak değerlendirildiğinde, bu silahların ağırlıklarının

⁶² Diğer buluntu görselleri için bkz. Yu.A. Kuleshov, "Boevye tsepy v komplekse vooruzheniya Zolotoy Ordı" *Zolotoordynskoe obozrenie*, No. 7, (2019), s. 42,46.

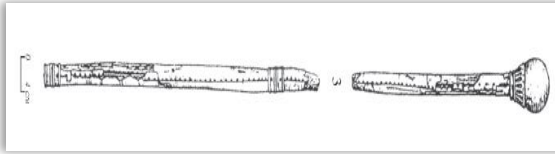
⁶³ Kuleshov, "Boevye tsepy v komplekse vooruzheniya Zolotoy Ordı", s. 42.

⁶⁴ No 2'deki buluntu 14. yüzyılın ikinci yarısından 15. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilir. Bkz. Kuleshov, "Boevye tsepy v komplekse vooruzheniya Zolotoy Ordı", s. 49.

⁶⁵ Kuleshov, "Boevye tsepy v komplekse vooruzheniya Zolotoy Ordı", s. 40.

arttırılmasıyla⁶⁶ yakın mesafede yıkıcı bir etki yaratılmasının amaçlandığı ve savaş alanında çok yönlü kullanım imkânı sağlayacak şekilde tasarlandıkları söylenebilir. Bununla birlikte bazı buluntu örnekleri üzerindeki aşınma izleri, silahın savaşta aktif olarak kullanıldığını da göstermektedir. Ayrıca topuzların farklı vurucu kısımlarının şekil açısından çeşitlilik göstermesi (koni, küre, sekizgen, kare, çokgen vb.) silahların derin darbe etkisi yaratmayı, darbe gücünü ve sağlamlığını artırmayı amaçlayan teknik özelliklere sahip olduğunu düşündürmektedir. Topuzlardaki çeşitliliği incelediğimizde, bu silahların hem hızlı ve doğrudan darbelere uygun olacak şekilde hafif ve dengeli yapıda, hem de yakın dövüşte ağır darbeler indirmek ve yıkıcı bir güç sağlamak için tasarlandığı anlaşılmaktadır.

Altın Orda'nın hakimiyet alanlarından biri olan Ukrayna'nın Çerkassi bölgesindeki Taganchi köyü yakınlarında, Altın Orda'ya hizmet eden birçok Kıpçak'a ait, zengin arkeolojik örneklerin bulunduğu mezarlar keşfedilmiştir. Bu mezarların birinde bulunan, vurucu kısmı bakırdan imal edilmiş bir topuz örneği dikkat çekmektedir. Aşağıda Resim 9'da görseli verilen topuzun, Türkistan'dan Hazarlar tarafından Doğu Avrupa'ya getirildiği, 10. ve 13. yüzyıllar arasında Doğu Avrupa'da popüler hale geldiği düşünülmektedir. Altın Orda döneminde de bu topuzun popülerliğini sürdürdüğü tahmin edilmektedir⁶⁷. 13. yüzyılda bu yaygın kullanımla birlikte, zırhların güçlendirilmesine paralel olarak darbe gücünü küçük bir alanda yoğunlaştırmayı mümkün kılan yeni topuz türlerinin geliştirilmesine yol açtı. Bu süreçte, gaga şeklinde çıkıntıya veya kancaya sahip topuz türleri ile şesper (şestopyer) gibi türler geliştirildi⁶⁸.

Resim 9: Taganča'da bulunan Kıpçak askerine ait bir topuz⁶⁹

⁶⁶ Makalede no.6 olarak gösterilen buluntunun ağırlığı 471 gr'dır. Bkz. Kuleshov, "Boevye tsepy v komplekse vooruzheniya Zolotoy Ordı", s. 44.

⁶⁷M.V. Gorelik, "Polovetskaya znat na zolotoordynskoy voennoy sluzhbe" *Arkheologiya Evraziyskikh Stepey*, No. 5, (2017), s. 304-305.

⁶⁸ İzmailov, *Zashchitniki "Steny Iskandera"*, s. 59.

⁶⁹ Gorelik, "Polovetskaya znat na zolotoordynskoy voennoy sluzhbe", s. 316.

Sonuç

Altın Orda döneminde 13 ve 15. yüzyıllar arasında topuzun askerî teçhizatındaki önemli rolü, yazılı kaynaklar ve arkeolojik buluntular aracılığıyla görülmektedir. Altın Orda teçhizatında topuz, askerî teknolojiadaki gelişmelerin bir yansıması olarak hem tasarımı hem de savaş alanındaki işlevselliğiyle dikkat çekmektedir. Zırh teknolojisindeki ilerlemelere paralel olarak darbe gücünü artırmak ve zırh delici özellikler kazandırmak amacıyla topuzlar sürekli olarak geliştirilmiştir. Bu süreçte çeşitli coğrafi ve kültürel etkilerle farklı tiplerde topuzlar ortaya çıkmıştır. Ayrıca topuzların gelişimi, bölgesel ve kültürel etkileşimlerin askerî teçhizata nasıl yansıdığını da göstermektedir. Türk-Moğol, Türkistan, Kafkasya, Doğu Avrupa ve Eski Rus savaş geleneklerinin etkileriyle şekillenen bu silahlar, geniş bir coğrafyada çok yönlü bir askerî kültürün ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Başlangıçta sadece piyadelerle ilişkilendirilen topuzun, süvariler tarafından da etkili bir şekilde kullanıldığı örneklerden anlaşılmaktadır. Bu silahlar yalnızca savaş alanında birer savaş aracı olarak değil, sembolik anlamlara da sahip olup, devletlerarası hediyeleşmede önemli bir nesne olarak sunulmuştur.

Arkeolojik veriler ve bu alandaki çalışmalar, 13 ve 15. yüzyıllarda Deşt-i Kıpçak sahasında topuzların yaygın olarak kullanıldığını göstermektedir. Altın Orda'nın teçhizatında yer alan topuzların vurucu kısımlarının küre, dört kenarlı/dört kanatlı, altı kenarlı/altı kanatlı, sekiz kenarlı/ sekiz kanatlı, gaga şekli gibi formlarda olduğu tespit edilmiştir. Bu vurucu kısımların demir, kurşun, bronz gibi metallerden imal edildiği, söz konusu kısımların boylarının 30 mm ile 64 mm arasında değiştiği görülmüştür. Altın Orda teçhizatında süvariler tarafından kullanılan, sap kısımlarına halkalarla eklenilen ve buluntularda yekpare olarak tespit edilen topuzların toplam uzunlukları 118 mm ile 300 mm, ağırlıkları ise 75 gr ile 471 gr arasında değişmektedir. Bazı topuzların ağırlıklarının düşük olması, savaş alanındaki etkinlikleri ve öldürücü etkileri konusunda soru işaretleri uyandırır da taşıma kolaylığı ve yüksek manevra kabiliyeti açısından savaşçılara avantaj sağladığı söylenebilir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Araştırma ve İnceleme Eserleri / Secondary Sources

- BOEHEIM, Wandelin, *Handbuch Der Waffenkunde*, Leipzig 1890
- ÇORUHLU, Tülin, “Gürz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 14, TDV Yayınları, İstanbul 1996
- Edigey Destanı*, yay. haz. Rüstem Sulti, Türksoy Yayınları, Ankara 1998
- Edige Batır Destanı*, yay. haz. Göksel Öztürk, VakıfBank Kültür Yayınları, İstanbul 2023
- ERALP, Nejat, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1993
- ERGÜÇ, Arslan, “Dede Korkut Kitabı’nda Silah: Silah Çeşitleri ve Silahla ilgili Sözler Lügatçesi”, *Türk Kültürü*, Sayı 46 (Ağustos 1966), s. 884-897
- GÖKSU, Erkan, *Türk Kültüründe Silah*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2019
- Jean de Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları*, çev. Cüneyt Kanat, Vadi Yayınları, Ankara 2002
- Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti’t-Türk*, çev. Mustafa S. Kaçalin, yay. haz. Mehmet Ölmez, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2021
- KOÇU, Reşat Ekrem, “Bozdoğan”, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 6, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1963, s. 3060-3061
- SHAFİ, Ahmad Shafiq, Mukaddimetü’l-Edeb’in Çağatayca ve Moğolca Sözcükleri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2022
- TIESENHAUSEN, W.De., *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, çev. İsmail Hakkı İzmirli, Maarif Matbaası, İstanbul 1941
- Travels of Marco Polo*, ed. Thomas Wright, George Bell & Sons, Londra 1886
- VORONTSOV, I.A., “Organizatsiya voennogo dela Zolotoy Ordy (po materialam Nizhnego Povolzh'ya)”, *Kandidata istoricheskikh Nauk, Volgogradskiy Gosudarstvennyy Universitet*, 2006
- VORONTSOV, I.A., “Predmety udarnogo vooruzheniya zolotoordynskogo vremeni s territorii Nizhnego Povolzh'ya”, *Voyennoye delo Zolotoy Ordy: problemy i perspektivy izucheniya*, Kazan 2010, s. 59-62.

- GORELİK, M.V., *Oruzhiye Drevnego Vostoka*, Nauka, Moskva 1993
- GORELİK, M.V., “Mongol’skaya latnaya konnitsa i yeye sud’by v istoricheskoy perspektive”, *In Voennoe delo Zolotoy Ordı: Problemy i perspektivy izucheniya*, Kazan 2011, s. 47-58
- GORELİK, M.V., “Polovetskaya znat na zolotoordynskoy voennoy sluzhbe” *Arkheologiya Evraziyskikh stepey*, No. 5, (2017), s. 303–336.
- İZMAİLOV, İ.L., *Zashchitniki “Steny Iskandera”*, Tatarskoye knižnoe izdatel'stvo, Kazan 2008
- KİRPİCHNİKOV, A.N., *Drevnerusskoe oruzhie: Kopya, sulitsy, boevye topory, bulavy, kistenı IX–XIII vekov*, Izdatel'stvo Nauka, Moskva 1966
- KULESHOV, Yu.A., “Boevye tsepy v komplekse vooruzheniya Zolotoy Ordı”, *Zolotoordynskoe obozrenie*, No. 1, (2019), s. 37-54.
- KUŞKUMBAEV, A.K., “Kompleks udarnogo oruzhiya (palitsy, bulavy, kistenı) voınov Ulusa Dzhuchi”, *Voennoe delo Ulusa Dzhuchi i ego naslednikov: Sbornik nauchnykh statey*, pod red. A. K. Kushkumbaev, Foliant, Astana 2012, s. 199–219
- Sobranie letopisey Rashid-ad-Dina*, T. 3, Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, Moskva 1946
- TOLOCHKO, P., *Kochevye narody stepey i Kievskaya Rus*, Aletıya, Sankt-Peterburg 2003
- FEDOROV-DAVYDOV, G.A., *Kochevniki Vostochnoy Evropy pod vlast'yu zolotoordynskikh khanov*, Arkheologicheskie pamyatniki, Izdatel'stvo Moskovskogo Universiteta, Moskva 1996
- YURCHENKO, A. G., *Elita Mongol'skoy imperii: Vremya prazdnikov, vremya kazney*, Evraziya, Sankt-Peterburg 2013
- AKHMETZHAN, K. S., *Qazaqtyñ дәstürli qaru-jaraghynyñ etnografiyası*, Almatykitap baspasy, Almatı 2006

Extended Summary

The region of the Dasht-i Kipchak has been the center of various military activities throughout history, and weapons and military equipment have played an important role. Weapons were essential to military success and were used to establish state authority, maintain social order, and express cultural identity. In this context, the Turkic and Mongol states living in Dasht-i Kipchak found the production and use of weapons crucial for both warfare and daily activities like hunting, education, and ceremonies. This study investigates the use of the mace — a type of striking weapon designed for close combat that was used to wear down enemies, penetrate armor, and stun opponents, typically consisting of a metal head and a shaft— during the era of the Golden Horde. The research is based on historical written sources and Russian archaeological data. It analyses the historical development of the mace, its technical properties, its intended use, and its role in the military structure of the Golden Horde. Historically, the Turkish term *topuz* has been called by various names, such as *bozdoğan* and *gürz*. While the words *topuz* and *gürz* are not mentioned in Kaşgarlı Mahmud's *Divân-ü Lügati 't-Türk*, the closest term used is *çomak*, meaning a staff or stick. In Zemahshari's *Mukaddimetü'l-Edeb*, the terms *çomak*, *gürz*, and the Mongolian equivalent *bula'u* define the concept of a mace. The presence of the mace is seen in literary works; while the term *suqmar* is used in the epic of the *Edige Batır*, the word *gürz* appears in the *Book of Dede Korkut*. Moreover, diplomatic documents from states with military and political ties to the Golden Horde contain the term *topuz*. Between the 13th and 15th centuries, various weapons such as bows, arrows, swords, shields, axes, maces (*gürz*, *bozdoğan*), and knives played an important role in the battles in the region of Dasht-i Kipchak. The rise of heavily armored cavalry in the 12th and 13th centuries contributed to the renewed popularity of maces, and the increasing use of armor on the battlefield added value to its strategic importance. As armor technology advanced, maces were continually improved to increase their armor-piercing capabilities and deliver more powerful impacts. Changes in battle tactics directly influenced both the technical design and battle strategy of these striking weapons. The mace gained more strategic significance on the battlefield due to its efficacy against armored cavalry. The mace was not only a weapon used effectively by infantry but also played an essential role between cavalry forces on the battlefield. It depended on the role and

combat needs of the warriors and how they carried their mace. The way warriors carried their maces varied according to their role and needs on the battlefield. Infantrymen carried wooden and light maces wrapped around their waists or tucked into their belts, while cavalrymen carried maces made of iron with thorns attached to shatter armor by hanging them on the left side of their saddles. Cavalrymen used iron maces reinforced with spikes, specially designed to break through enemy armor and disable defensive equipment. They carried these heavy maces on the left side of their saddle for easy access during battle. Cavalry maces were usually attached to their shafts with an iron ring that functioned as a knuckle-like mechanism, which allowed for greater flexibility and effect during strikes. This type of mace was common in the Golden Horde region and reflected a design well-adapted for combat effectiveness in various battlefield scenarios. As an important item of military equipment for the Golden Horde, the mace was not only a functional weapon on the battlefield but also had an important symbolic meaning. In addition to its use in warfare, the mace also played an important role in hunting, sport, training, and ceremonial activities. The presence of valuable maces decorated with Mamluk emblems in the territory of the Golden Horde emphasizes the diplomatic exchanges between the two powers. These exchanges often involved the presentation of carefully decorated maces as prestigious gifts, further highlighting the cultural and political importance of the mace in the socio-military landscape of the Golden Horde. Archaeological data and studies in this field indicate that maces were widely used in the Dashti Kipchak region between the 13th and 15th centuries. It has been determined that the striking heads of the maces found in the equipment of the Golden Horde featured various designs, including spherical, four-sided/four-winged, six-sided/six-winged, eight-sided/eight-winged, and beak-shaped forms. It was observed that these striking heads were made of metals such as iron, lead, and bronze, and the lengths of these parts varied between 30 mm and 64 mm. The maces used by the cavalry armory of the Golden Horde usually had metal rings connecting their heads to wooden or metal shafts, while some were produced as single-piece artifacts. Their overall lengths ranged from 118 mm to 265 mm, while their weights ranged from 75 gr to 471 gr. Although the relatively light weight of some maces raised concerns about their combat effectiveness, their portability and high maneuverability probably gave warriors significant advantages in battle.

